

HUMAN
SCIENCES.UZ

ISSN 3093-8961

www.humansciences.uz

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI
JOURNAL OF HUMANITIES
ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

2026

2-JILD | 6-SON

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Sultonov Husan

XVIII–XIX ASR XORIJIY MANBALARIDA XORAZM SHAHARLARINING TAVSIFI6-10

Egamberganova Zulayxo

XORAZM O'ZBEKLARI OILAVIY MAROSIMLARINING DINIY VA MILLIY QADRIYATLAR
ASOSIDAGI ETNOMADANIY TALQINI 11-14

Rajabova Surayyo

XORAZM VOHASI ANTIK DAVR XO'JALIK HAYOTINING TARIXIY REKONSTRUKSIYASI
MASALALARI 15-18

Ro'zmetov Jahongir

XORAZM SAVDOGARLARINING O'RTA ASRLARDA DASHT KO'CHMANCHILARI BILAN
ALOQALARI: ARXEOLGIK VA YOZMA MANBALAR TAHLILI 19-23

Yuldashev Suhrobjon

NIKOLAY IVANOVICH VAVILOVNING XORAZM EKSPEDITSIYASI: O'SIMLIK GENETIK
RESURSLARINI O'RGANISH TARIXI VA ILMIY AHAMIYATI 24-33

Mavlonova Mohinur

MA'MUNIYLAR DAVRIDA XORAZM IJTIMOY HAYOTI, URF-ODATLARI VA
MADANIYATI 34-38

Ozodova Go'zalxon

ILK O'RTA ASRLARDA XORAZM VA TURK XOQONLIGI MUNOSABATLARI
TARIXSHUNOSLIGI 39-44

FILOLOGIYA FANLARI

Isanova Feruza

INGLIZ YURIDIK TERMINLARINING O'ZBEK TILIGA O'ZLASHISHI: LEKSIK-SEMANTIK VA
TIPOLOGIK TAHLIL 45-49

YURIDIK FANLAR

Xujabekov Umidjon, Xujanova Munisa

STARTAPLAR VA VENCHUR KAPITAL: HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI 50-55

Xursanova Fotima

ENTERPRISE UZBEKISTAN AND THE TRANSPLANTATION OF ENGLISH CONTRACT LAW:
A NEW FRONTIER FOR COMMON LAW IN CENTRAL ASIA 56-63

Article / Original Paper

MA'MUNIYLAR DAVRIDA XORAZM IJTIMOIIY HAYOTI, URF-ODATLARI VA MADANIYATI

Mavlonova Mohinur Hakimboy qizi

Mamun universiteti magistranti

Email: mohinurmavlonova97@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda X asr oxiri va XI asrning dastlabki yillarida Xorazm vohasida Ma'muniylar sulolasi boshqaruvi davrida yuzaga kelgan o'ziga xos ijtimoiy-madaniy muhit, el-ulusning yashash tarzi hamda ma'naviy-axloqiy qarashlari tahlil qilinadi. Ishning metodologik asosi sifatida qomusiy mutafakkir Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" fundamental asari hamda Xorazm Ma'mun akademiyasi namoyandalarining qoldirgan intellektual merosi xizmat qildi. Maqolada o'sha davr ijtimoiy infratuzilmasi, xususan, poytaxt Gurganj shahrining urbanizatsiya madaniyati, savdo tarmoqlari, diniy va jamoat maskanlari o'tmish sayyohlarining qaydlari asosida muvozanatli yoritilgan. Shuningdek, voha xalqining taqvimiy an'analari, turkiy vaqt o'lchovlarining hayotga tatbiq etilishi, islomgacha bo'lgan e'tiqodiy qatlamlarning saqlanishi hamda ularning yangi diniy qadriyatlar bilan sintezi tadqiq etilgan. "Dor-ul hikma" ilmiy markazining faoliyati mintaqada intellektual muloqot madaniyatini yuksaltirgani, Beruniy va Ibn Sino kabi siymolarning o'zaro bahslari jamiyatning ma'naviy qiyofasini belgilagani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ma'muniylar, Xorazm vohasi, Abu Rayhon Beruniy, Ma'mun akademiyasi, Gurganj, xalq an'analari, turkiy taqvim, Sharq Renessansi, etnomadaniyat.

SOCIAL LIFE, CUSTOMS AND CULTURE OF KHOREZM DURING THE ERA OF THE MAMMUNIS

Mavlonova Mohinur Khakimboy qizi

Master's student at Mamun University

Annotation. This research analyzes the specific socio-cultural environment, lifestyle, and moral-spiritual views of the population that emerged in the Khwarazm oasis under the rule of the Ma'munid dynasty in the late 10th and early 11th centuries. The masterpiece "The Remaining Signs of Past Generations" by the encyclopedic thinker Abu Rayhan Biruni and the intellectual heritage of the Khwarazm Ma'mun Academy scholars served as the methodological foundation of the work. The article balances the social infrastructure of that period, particularly the urbanization culture of the capital city Gurganj, trade networks, religious and public spaces, based on the records of past travelers. Additionally, it examines the calendar traditions of the oasis people, the implementation of Turkic time measurements in daily life, the preservation of pre-Islamic belief layers, and their synthesis with new religious values. It is proven that the activities of the "Dar al-Hikma" scientific center elevated the culture of intellectual dialogue in the region, and the mutual debates of figures like Biruni and Ibn Sina shaped the spiritual image of society.

Keywords: Ma'munids, Khwarazm oasis, Abu Rayhan Biruni, Ma'mun Academy, Gurganj, folk traditions, Turkic calendar, Eastern Renaissance, ethno-culture.

DOI: <https://doi.org/10.47390/hum-i6v2y2026/n06>

KIRISH

Xorazm hududi ko'p asrlik taraqqiyot yo'lida jahon sivilizatsiyasining eng qadimiy va barqaror o'choqlaridan biri sifatida e'tirof etib kelinadi. Miloddan avvalgi VIII asrga oid yozma yodgorliklar hamda muqaddas "Avesto" kitobi matnlari voha madaniyatining chuqur tarixiy

ildizlarga ega ekanligidan dalolat beradi. Shunday bo'lsa-da, Xorazm davlatchiligi va madaniyati tarixida tub burilish va intellektual yuksalish davri sifatida Ma'muniylar sulolasi hukmronligi (995–1017-yillar) alohida ajralib tutadi. 995-yilda Ma'mun ibn Muhammad (995–997) tomonidan o'lkaning shimoliy va janubiy qismlari yagona davlatga birlashtirildi va ma'muriy markaz Gurganj shahriga ko'chirildi. Mazkur siyosiy voqelik mintaqada Sharq Renessansining yorqin sahifasini ochgan buyuk madaniy jarayonlarga poydevor bo'ldi. Xorazm tarixining ushbu o'ziga xos bosqichi bir qator yetakchi tarixchi va manbashunos olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan. Xususan, S.P. Tolstov boshchiligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi davomida vohadagi urbanizatsiya jarayonlari va moddiy madaniyat elementlari ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lsa, keyinchalik akademik A. Asqarov, tarixchi olimlar A. Ahmedov va A. Sa'dullayevlarning tadqiqotlarida Ma'mun akademiyasining vujudga kelishi hamda mintaqaviy Renessansning ijtimoiy-siyosiy omillari tahlil etilgan. Biroq, mavjud ilmiy ishlarda voha aholisining kundalik hayoti, nomoddiy madaniyatlarning sinkretik tabiati va ijtimoiy muloqot odobi yaxlit tizim sifatida yetarli darajada ochib berilmagan. Ma'muniylar davrida faqatgina fundamental fanlar emas, balki oddiy aholining turmush tarzi, bayram marosimlari, ijtimoiy aloqa odobi va moddiy madaniyati ham sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi Ma'muniylar boshqaruvi davridagi Xorazm ijtimoiy hayoti, nomoddiy madaniy merosi, shaharsozlik va etno-madaniy xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va tizimlashtirishdan iborat.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu ilmiy muammoni o'rganishda tarixiy xolislik, tizimlilik va qiyosiy-tarixiy tahlil tamoyillariga tayanildi. Tadqiqotning bosh empirik manbasi sifatida Abu Rayhon Beruniy o'z ijodining dastlabki yillarida yaratgan “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” (*Al-osor al-boqiya*) asari xizmat qildi [1]. Ushbu asardagi xronologik va etnografik materiallar sifatli kontent-tahlil metodologiyasi asosida qayta ko'rib chiqildi. Shuningdek, o'rta asrlar arab geograflari, xususan Istaxriyning hududiy tavsiflari hamda keyingi davrlarga mansub “Ta'rifi shahri Xorazm” qo'lyozma manbasidagi statistik ma'lumotlar o'zaro qiyoslanib, tahliliy suzgichdan o'tkazildi. Voha aholisining ijtimoiy-huquqiy terminologiyasi va til xususiyatlarini aniqlashda Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'at at-turk” hamda Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug'atayn” asarlaridagi ma'lumotlar qiyosiy-lingvistik metod yordamida o'rganildi [4].

3. TADQIQOT NATIJALARI

3.1. Urbanizatsiya jarayonlari va jamoat infratuzilmasi

Ma'muniylar davrida Xorazm voha shaharlari xalqaro savdo va madaniy muloqotning yirik markazlariga aylandi. Geograf olim Istaxriyning ma'lumotlariga ko'ra, X asr boshlarida mintaqada yirik shahar markazlari soni cheklangan (9 tadan 13 tagacha) bo'lgan bo'lsa, asr yakuniga kelib urbanizatsiya ko'rsatkichi o'sib, ularning soni 40 taga yetgan.

Poytaxt Gurganj shahri Amudaryoning quyi oqimidagi strategik nuqtada joylashgani sababli trans-mintaqaviy iqtisodiy aloqalarning bosh tuguniga aylandi. “Ta'rifi shahri Xorazm” manbasidagi ma'lumotlar asosida poytaxtning ijtimoiy-maishiy va madaniy infratuzilmasini quyidagicha jadallashtirish mumkin:

Shahar infratuzilmasi tarkibi	Miqdoriy ko'rsatkichlar	Funksional ijtimoiy ahamiyati

Savdo tarmoqlari (bozorlar)	170 ta	Ichki munosabatlar va transmintaqaviy karvon savdosi
Diniy muassasalar (masjidlar)	5000 ga yaqin	Ma'naviy hayot, ibodat va jamoat yig'ilishlari.
Ta'lim maskanlari (madrasalar)	700 ta	Ilmiy-ma'rifiy faoliyat, kadrlarni tayyorlash tizimi.
Ijtimoiy-maishiy majmualar (hammomlar)	1000 ga yaqin	Sanitariya-gigiyena, jamoat muloqoti va hordiq maskani.

Keltirilgan ushbu raqamli ko'rsatkichlar o'sha davr jamiyatining yuksak ijtimoiy tartibga ega bo'lganidan dalolat beradi. Ayniqsa, jamoat hammomlari faqatgina gigiyenik ehtiyojlar uchun emas, balki shahar aholisining o'zaro fikr almashadigan ijtimoiy klubi vazifasini ham bajargan. Voha xalqining mehmondorlik va olijanoblik fazilatlari uzoq o'lkalarda ham ma'lum bo'lib, keyingi asrlarda mintaqaga kelgan Ibn Batuta ham mahalliy aholining yuksak madaniyatini alohida e'tirof etgan.

3.2. Taqvim an'analari va nomoddiy madaniy sinkretizm

Aholi o'rtasidagi nomoddiy madaniy jarayonlarni o'rganishda Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari birlamchi manba hisoblanadi [1]. Muallif o'z qaydlarida voha turkiy aholisi kundalik hayotda faol qo'llagan 12 yillik hayvonlar sikliga asoslangan taqvim tizimini (*sichqon, od, bars, tushqon, lyu, ilon, yun, kuy, pichin, tagiru, tunguz*) aniq ko'rsatib o'tgan. Shu bilan birga, xalq nutqida *ulug'-oy, kichik-oy, birinchi-oy* kabi turkiy oy nomlarining muomalada bo'lishi, astronomik bilimlarning turmush tarzi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Xorazmliklarning bayram va marosimlari ikki asosiy yo'nalishga ega bo'lgan:

1. Tabiiy va agrar bayramlar: Tabiat hodisalari va dehqonchilik mavsumlari bilan bog'liq tantanalar (yil boshi, hosil yig'imi).

2. Diniy-marosimiy tadbirlar: Islomiy bayramlar (Qurbon hayiti, Oshuro) hamda qadimiy e'tiqodlar ko'rinishlari.

Etnografik jihatdan eng qiziqarli jihatlardan biri — o'ninchi oyning o'n beshinchi sanasida uylarda yomon kuchlarni haydash va ajdodlar arvohini yod etish maqsadida bajariladigan "is chiqarish" (yog' qizdirib maxsus taom tayyorlash) odatidir. Xalq qarashlarida qizigan yog' hidi xonadonni balo-qazolardan muhofaza qilishi va ota-bobolar ruhiga tasalli berishiga ishonilgan [6]. Bu holat qadimiy animistik va zardo'shtiyona tasavvurlarning islomiy qadriyatlar muhitiga moslashgan o'ziga xos sinkretik ko'rinishidir.

3.3. Moddiy madaniyat va kiyinish san'ati

Mintaqaning keskin kontinental iqlim sharoiti kiyim-kechak ishlab chiqarish va kiyinish uslubining o'ziga xosligini belgilab bergan. Liboslar tayyorlashda asosan mahalliy xomashyolar — paxta, zig'ir, ipak (shoyi) va yung matolardan keng foydalanilgan.

* Qavish san'ati: Xorazm tikuvchilik an'alarida mato qatlamlari orasiga paxta qo'yib, mayda va tekis qavish (*quilting*) uslubi qadimiy ildizlarga ega [7]. Bu nafaqat kiyimning issiqlik saqlash xususiyatini oshirgan, balki unga o'ziga xos geometrik estetik joziba bergan.

* Eksport salohiyati: Ma'muniylar davrida tayyorlangan Xorazm to'nlari va choponlari o'zining mustahkamligi va sifati bilan qo'shni o'lkalarda ham yuqori baholangan hamda karvon yo'llari orqali tashqi bozorlarga chiqarilgan.

* Ijtimoiy status ko'rinishi: Turli tabaqa vakillarining kiyim bichimi asosiy konstruksiyasi jihatidan o'xshash bo'lsa-da, matoning qimmatbaho navlari, zargarlik bezaklari va murakkab kashtalar kishining jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini aniqlab turgan.

4. MUZOKARA

Ma'muniylar davridagi Xorazm jamiyatining eng xarakterli jihati — bu undagi yuksak diniy va madaniy konfessiyalararo bag'rikenglik (tolerantlik) muhitidir [2]. Beruniy asarlarida musulmonlar bilan bir qatorda xristian, yahudiy va zardushtiy jamoalarining bayramlari ham bir xil hurmat bilan tasvirlangan [1]. Masalan, Navro'z va Mehrjon kabi umumxalq sayillari davrida shirinliklar ulashish, yorqin kiyimlar kiyish an'anaga aylangan. Shu bilan birga, Oshuro kunlarida ehsonlar qilish va ro'za tutish kabi islomiy amallar ham ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylangan edi.

Til va ma'muriy boshqaruv munosabatlarida ham jiddiy o'zgarishlar ko'zga tashlanadi. Alisher Navoiy o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" risolasida qayd etganidek, siyosiy hokimiyatning turkiy sulolalar qo'liga o'tishi bilan adabiy va ilmiy muhitda turkiy tilning nufuzi oshib bordi. Beruniy asarlarida xorazmiy, sug'diy terminlar bilan birga turkiy so'zlarning qo'llanilishi hududning demografik va etnik boyligidan dalolat beradi. Jamiyatda faol qo'llanilgan *xiroj, zakot, ushr, suyurg'ol* kabi soliq va ma'muriy-huquqiy atamalar o'lkada davlat boshqaruvi tizimli qonunlar asosida tashkil etilganini tasdiqlaydi [3].

1004-yilda asos solingan Ma'mun akademiyasi (*Dor-ul Hikma*) esa voha ijtimoiy hayotidagi yuksak intellektual salohiyatning oliy namunasi edi [5]. Akademiyaning fan insoniyat ehtiyojlariga xizmat qilishi kerakligi haqidagi olijanob tamoyili uning ijtimoiy yo'nalishini belgiladi. Beruniy va Ibn Sino kabi mutafakkirlarning falsafiy-ilmiy yozishmalari o'sha davrdagi yuksak akademik etika va muloqot odobini ko'rsatadi. Mazkur erkin fikrlik muhitida antik va sharq dunyosi ilmiy yutuqlari mahalliy etno-madaniyat bilan muvaffaqiyatli sintez qilindi.

5. XULOSA

Ma'muniylar boshqaruvi ostidagi Xorazm vohasi nafaqat aniq fanlar rivojlangan makon, balki yuksak ijtimoiy munosabatlar, boy nomoddiy an'analar, ilg'or shaharsozlik va betakror liboslar yaratish san'ati markazi bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk allomalarning qoldirgan yozma merosi bugungi kunda o'sha davr kishilarining ma'naviy olami, taqvimiy tizimlari va kundalik hayot maromlari haqida aniq xulosalar chiqarishga imkon beradi. Ushbu davrda shakllangan mehmondo'stlik madaniyati, intellektual muloqot odobi, konfessiyalararo bag'rikenglik va hunarmandchilik maktablari asrlar o'tsa-da o'z tarixiy va ma'naviy qiymatini yo'qotgani yo'q. Xorazm Ma'mun akademiasining bu boy intellektual va ijtimoiy merosini tizimli tadqiq etish, milliy o'zlikni anglash va madaniy qadriyatlarni kelgusi avlodlarga munosib yetkazishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Литература/References

1. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. I tom. – Toshkent: Fan, 1968.
2. Muyiddinov B., Teshayeva Sh. Ma'muniylar davrida ilm-fan taraqqiyoti va uning jahon tamaddunida tutgan o'rni // Ilmiy xabarnoma. – Toshkent, 2021. – №3.

3. Ergasheva G.K. Ma'muniylar davrida ijtimoiy madaniy hayotning o'ziga xos jihatlari. Magistrlik dissertatsiyasi. – Urganch, 2023.
4. Madraimov A., Fuzailova G. Manbashunoslik: Bakalavriat talabalari uchun darslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
5. Yo'ldoshev M. Xorazm Ma'mun akademiyasi va uning mintaqa sivilizatsiyasidagi o'rni. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
6. Nazirov B.S. O'rta asrlarda O'rta Osiyo xalqlarining diniy e'tiqodlari va sinkretizm masalalari. – Toshkent: Fan, 2015.
7. To'rayev H. Xorazm vohasi an'anaviy kiyinish madaniyati tarixi. – Buxoro: Durdona, 2022.

HUMANSCIENCES.UZ

№ 6 (2)-2026

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI

JOURNAL OF HUMANITIES

ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

INSONSHUNOSLIK FANLARI elektron jurnali 2025-yil 6-iyunda 830912-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Muassis: "SCIENCEPROBLEMS TEAM" mas'uliyati cheklangan jamiyati.

TAHRIRIYAT MANZILI:

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com